

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзімава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Ліс
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцюгова,
І. Лепешаў, Е. Лявонова, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт:* Настаўнік прапануе, 3 вопыту работы, Малады даследчык прапануе, Актуальная тэма, Метадыст прапануе, Дыдактычны матэрыял; *Калі закончыўся ўрок:* 3 вопыту работы, Настаўнік прапануе),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час:* Майстэрства творцы, Шматгалосае рэха, 3 архіваў часу, Пошукі і знаходкі, Літаратура ў кантэксте жыцця, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Крытыка і

бібліяграфія, Перазовы; *Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён;* Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя:* Віншваем юбіляра!, Таямніцы слова, Мовазнаўчы досвед, Мова мастацкіх твораў, Малады даследчык прапануе, Новая выданні),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура:* На скрыжаванні культур, Традыцыйная культура, Лучнасць музаў, Народныя абрады і звычаі, Гасцёўня, Першавера продкаў),

намеснік галоўнага рэдактара
адказны сакратар
дзяжурны рэдактар
літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар
галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2014/2

(314)

ЛЮТЫ

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ,
ГРАМАДСКАЕ
АБ'ЯДНАННЕ
"САЮЗ
ПІСЬМЕННІКАЎ
БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
"РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
"Беларуская мова
і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Ярац Алег, Ярац Віктар. Балючая балада: Да стагоддзя з дня нараджэння Аркадзя Куляшова.....	3
Якавенка Наталля. Прыклад хуткага росту: Аўтапеклады Аркадзя Куляшова.....	6
Жыбуль Віктар. “Пружанскі барон”: Жыццё і творчасць Алеся Гародні. <i>Заканчэнне</i>	9
Трус Мікола. Шаўчэнкаўскія рарытэты і невядомыя аўтаграфы Янкі Купалы.....	12
Рымарчук Надзея. Узаемадзеянне мастацка-публіцыстычнага тэксту і фатаграфічнай выявы ў кнізе “Дзіця Чарнобыля” Мэрле Хільбк.....	15
Зарэцкая Вера. З клопатам пра сёння і заўтра беларусаў: Прыгодніцкая проза Зінаіды Дудзюк.....	20

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Жыганава Алена, Кудраватых Ірына. “І немагчымае магчыма таму, хто ўзяў рубаж круты...”: Васілю Старычонку – 60.....	26
Старычонак Васіль. Другасныя ментальныя намінацыі: На матэрыяле ад’ектыўнай лексікі.....	28
Каўрус Алесь. З абсягу ўжывання тэрмінаў. Не толькі лінгвістычных. <i>Заканчэнне</i>	31
Пятрова Наталля. Графічнае вылучэнне лексем у тэкстах Міхася Зарэцкага.....	37
Галуза Ірына. Язэп Драздовіч – лексікограф.....	40
Міхайлаў Павел. Прыгаршчы залацінак у лексічных каралі Брэстчыны: Пра слоўнік Валянціны Касцючык.....	44

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Шарко Вольга. Паэма “Бандароўна” Янкі Купалы: Урок беларускай літаратуры (IX клас).....	47
Куліковіч Уладзімір. Матывацыя арфаграфічна граматычнага пісьма па-беларуску сярод школьнікаў і студэнтаў.....	50
Гаўрош Ніна, Савіцкая Ірына. Семантыка-функцыянальныя тыпы намінацыйных сказаў.....	55
Мотрэнка Таццяна. Засваенне ключавых паняццяў тэорыі журналістыкі на факультатывных занятках.....	58
Кныш Марыя. Аналітычная культура педагога: Умовы фарміравання.....	60
Сукора Людміла. Біяграфія і творчасць Аркадзя Куляшова: Тэст (X клас).....	62

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Рубашная Лера. Сцэнарый спектакля паводле рамана “Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча. <i>Заканчэнне</i>	65
Сукора Людміла. “Ёсць у паэта свой аблог цалінны...”: Інтэлектуальная гульня, прысвечаная жыццю і творчасці Аркадзя Куляшова (XI клас).....	72

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Кушнярэвіч Аляксандр. Нямецка-беларускія мастацкія сувязі XI – пачатку XXI ст. <i>Заканчэнне</i>	75
Лабачэўская Вольга. Карункі “на клёцках”, “анталіжы і фарботы”: Да гісторыі развіцця карункапляцення на Беларусі. <i>Заканчэнне</i>	79
Бароўская Ірына. “Парушыўшы законы прыцягнення...”: Песенна-паэтычная спадчына Аркадзя Куляшова.....	82
Казаківа Ірына. Вясельныя абрады беларусаў і кітайцаў (вяселле і дзіехун).....	84
Падліпская Зоя. “Галоўная мэта майго жыцця”: Інтэрв’ю з Анатолем Статкевічам-Чабаганавым.....	88
Дудзюк Зінаіда. Здань забытага міфа. <i>Працяг</i>	92

Крытыка і бібліяграфія. Шматкова І. Біяграфія Галіны Каржанеўскай у вершах і нарысах: Пра кнігу “Што варта радасці і слёз...” Г. Каржанеўскай (22). Трус М. Сусветная паэзія па-ўкраінску: Пра кнігу “Выбраныя творы” П. Тычыны (24).
Перазавы. Трус М. “Слова” ў аснове ўкраінска-беларускай узаемнасці (25).
Паэтычная старонка. Тычына П. “Да мовы дакранешся – мякка...” (пер. М. Трус) (24).
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Красавік (23, 36).
Крыжаванка. Целеш Л. “І кружыцца планета Куляшова” (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

Васіль СТАРЫЧОНАК

ДРУГАСНЫЯ МЕНТАЛЬНЫЯ НАМІНАЦЫІ

НА МАТЭРЫЯЛЕ АД'ЕКТЫўНАЙ ЛЕКСІКІ

Другая палова XX і пачатак XXI ст. адзначаны неаслабнай цікавасцю айчынных і замежных лінгвістаў да пытанняў намінацыі, якая разглядаецца як устанаўленне адэкватных адносін паміж названым элементам рэчаіснасці, уяўленнямі пра гэты элемент і моўнай адзінкай, што рэпрэзентуе гэты элемент (прадмет, прымету, дзеянне і інш.). Сярод шматлікай колькасці тыпаў намінацый асобна вылучаюцца другасныя найменні, якія ўтвараюцца ў сваёй большасці на базе зыходнага значэння слова з выкарыстаннем гукавога афармлення (фанетычнага вобліку) наяўнай у мове лексічнай адзінкі. Практычна любыя другасныя намінацыі – гэта вынік натуральнага развіцця мовы, абумоўленага пазнавальнай і камунікатыўнай дзейнасцю чалавека і звязаным з ёй складаным комплексам гнасеалагічных, этычных, філасофскіх, псіхалагічных і іншых праблем. Другасныя лексіка-семантычныя варыянты (ЛСВ) не проста называюць пэўны фрагмент рэчаіснасці, а фармулююць уяўленне пра яго, канцэптуалізуюць яго ў чалавечай свядомасці. Гэта новае бачанне прадмета, актуалізацыя яго асобных якасцей і ўласцівасцей, відазмяненне ўражанняў аб прадмеце.

У артыкуле разглядаюцца другасныя ад'ектыўныя намінацыі, аб'яднаныя агульнай семантычнай прыметай *ментальнасць*, якая характарызуецца як разумовая, інтэлектуальна-эмацыянальная асаблівасць індывідуума, сукупнасць яго светапоглядных (ідэалагічных, рэлігійных, эсэтэтычных, этычных, псіхалагічных, духоўных і інш.) уяўленняў, канцэптасфера яго ўнутранага свету. Само вылучэнне ментальнай групы не носіць строгага і дакладнага характару. Асіметрыя моўнага знака выражаецца ў тым, што за пэўнай колькаснай бачнасцю лексічных адзінак змяшчаецца практычна бясконцы сэнсавы кантынуум, які рэалізуецца ў канкрэтных кантэкставых сітуацыях. У залежнасці ад актуалізацыі той ці іншай прыметы гэтага кантынуума прыметнікі размяркоўваюцца на рацыянальныя (нясуць інтэлектуальна-лагічную ацэнку), эмацыянальныя (нясуць эмацыянальную ацэнку) і камбінаваныя (спалучаюць розныя віды ацэнак). Сама ж класіфікацыя другасных ментальных намінацый грунтуецца на ўніверсальных семантычных мадэлях, якія ўлічваюць дзве суадносныя прыметы: а) зыходная паняццёвая сфера (галіна-крыніца, сфера-донар, фрэйм-крыніца, крыніца метафарычнай экспансіі, канал атрымання інфармацыі, тое, што атаясамліваецца, асацыіруецца або параўноўваецца); б) мэтавая паняццёвая сфера (галіна-мэта, сфера-рэцыпіент, фрэйм мэты, вынік метафарычнай экспансіі, тое, з чым адбываецца атаясамліванне, параўнанне). Такого роду мадэлі складаюць адну з асноўных частак нацыянальнай моўнай карціны, нацыянальнай ментальнасці, у адпаведнасці з якой чалавек дзейнічае, думае, знаходзіць аналогіі і ўніверсальныя ўзаемасувязі паміж з'явамі і прадметамі рэальнасці, пэўным чынам класіфікуе навакольную рэчаіснасць. Характэрныя прыметы супастаўляльных аб'ектаў часта адпавядаюць ужо вядомым тыпалагічным мадэлям метафарычных і метанімічных пераносаў.

Крыніцай для ўтварэння ментальных ЛСВ выступаюць першасныя значэнні прыметнікаў наступных тэматычных груп.

1. Параметрычныя прыметнікі. Вылучаюцца шматлікай прымет і выкарыстоўваюцца для характарыстыкі розных уласцівасцей і якасцей чалавека. Такія прыметнікі пры пераходзе ў рэцыпіентную сферу ментальнасці захоўваюць дзве матывацыйныя семы: тое, што перавышае норму і ацэньваецца станоўча; тое, што ніжэй за норму і ацэньваецца адмоўна. Канкрэтны змест такіх сем залежыць ад экстралінгвістычных асацыяцый, замацаваных за словам, а таксама характару спалучальнасці з іншымі словамі: *вялікія (малыя) здольнасці, шырокі (вузкі) кругагляд, высокая (нізкая) культура*. У працэсе ўтварэння другасных ЛСВ могуць актуалізавацца наступныя прыметы: разумовыя здольнасці (*глыбокія веды, глыбокі розум, высокі інтэлект, шырокі кругагляд, маштабнае мысленне*), значнасць асобы (*вялікі вучоны, вялікі палкаводзец, буйны спецыяліст, высокі госьць, дробны чыноўнік*), унутраны стан (*высокае пачуццё, глыбокая любоў, бязмежнае каханне*), тактоўнасць, далікатнасць (*тонкія манеры абыходжання*), жорсткасць, рашучасць (*круты нораў*), завуаліраванасць (*тонкі гумар, тонкі намёк*), дэталёвасць, дасканаласць (*тонкае веданне справы*), радыкальнасць (*левы ўхіл*) і інш.

Да параметрычных прымыкаюць фарматыўныя прыметнікі, першасныя ЛСВ якіх указваюць на пэўную форму прадмета, асаблівасці яго знешняга выгляду: *звілістасць, крывізу, вуглаватасць* і інш. У гэтай групе вылучаюцца бінарныя пары *прамы,*

роўны – *крывы, касы*, у якіх выразна адлюстроўваецца сувязь ЛСВ галіны фізічнай характарыстыкі аб'ектаў і сферы чалавечых адносін, больш канкрэтнай і больш абстрактнай сфер спазнання. Пераносныя ЛСВ полісеманта *прамы* засноўваюцца на прыметах 'непасрэдная сувязь' (*прамая сувязь, прамыя ўказанні*), 'шчырасць, праўдзівасць' (*прамы і сумленны чалавек, прамы позірк блакітных вачэй*), 'прынцыповасць' (*прамы адказ, прамы выклік*). Другасны ЛСВ ад'ектыва *роўны* звязаны з характарыстыкай ураўнаважанага чалавека (*роўны чалавек*). Прыметнікі *крывы, касы* з першаснымі значэннямі 'выгнуты, з загібамі; размешчаны пад вуглом' выяўляюць здольнасць фарміраваць негатыўна маркіраваныя другасныя ЛСВ, якія ўказваюць на іранічнасць, недружалюбнасць, пагардлівасць, што выяўляецца ў позірку, усмешцы (*крывая ўсмішка, касы погляд*).

Прыметнік *круты* ў яго другасным значэнні выражае такія якасці характару чалавека, як жорсткасць, рашучасць (*круты нораў, круты характар*).

2. Тэмпературныя намінацыі. Другасныя ЛСВ такіх найменняў развіваюцца па прадказальных формулах і мадэлях. Тэмпературны рэжым становіцца прыметай, якая характарызуе чалавека, яго ўнутраны стан, свядомасць, дзеянні, учынкi. Таму ад'ектывы, што называюць высокі тэмпературны стан, маюць станоўчую канатацыю, а ад'ектывы са значэннем нізкай тэмпературы – адмоўную канатацыю. *Гарачы* – гэта страсны, палкі, з глыбокімі пачуццямі (*гарачы прыхільнік, гарачае жаданне, гарачыя вочы, гарачае сэрца*). Праўда, *гарачы* – не заўсёды добры; параўн. *гарачы хлопец* 'запальчывы, нястрыманы (хлопец)', *някучае слова* 'з'едлівае, калючае, вострае (слова)', *някучая крыўда* 'крыўда, якая вельмі востра, балюча перажываецца'. Крыху меншая ступень выяўлення эмоцый і адносін да чалавека змяшчаецца ў сэнсавай структуры полісеманта *цёплы* 'які вызначаецца душэўнай цеплынёй; ласкавы, добразычлівы; сардэчны' (*цёплая ўсмішка, цёплае слова, цёплае сяброўства*).

Другасныя ЛСВ прыметніка *халодны* выражаюць пачуццё душэўнага холаду, страху, хвалявання (*халодны позірк*), адсутнасць запалу, пачуцця (*халодная каманда, халодны спакой, халодная мудрасць*), стрыманасць у праяўленні пачуццяў, раўнадушша, бясстраснасць (*халодныя адносіны*), нядобразычлівасць (*халодны позірк, халодны прыём*). Больш высокую градацыю ў перадачы пачуццяў выражае прыметнік *ледзяны* 'пагардліва-халодны, знішчальны, халодна-абыякавы, абыякавы' (*ледзяны позірк, ледзяныя вочы, ледзяны выраз твару*). Прыкладна тыя ж семы (але з выяўленнем меншай інтэнсіўнасці і квантыватывасці) вылучаюцца і ў прыметніка

халаднаваты 'раўнадушны, бясстрасны' (*халаднаватая цікавасць, халаднаватыя адносіны*).

3. Густаторныя (смакавыя) прыметнікі. Другасныя ЛСВ смакавых абазначэнняў адлюстроўваюць даволі шырокі дыяпазон ментальных, экзистэнцыяльных і псіхалагічных увасабленняў. Як правіла, салодкія смакавыя ўяўленні асацыіруюцца са шчасцем, радасцю, асалодай, заможнасцю (*салодкае жыццё, салодкі сон, салодкія трывогі, салодкія пацалункі*), а горкі смак – з непрыемнасцю, горам, жыццёвымі цяжкасцямі (*горкая доля, горкае жыццё, горкая дума, горкая вестка, горкі вопыт*). У сэнсавай структуры ад'ектыва *салодкі* актуалізуецца энантысемічны ЛСВ, які развіўся ў выніку абазначэння празмернай далікатнасці, ласкавасці, свайго роду ліслівасці, карыслівай дагодлівасці (*салодкая манера, салодкія абяцанні, салодкая мана, салодкія песні*). Другасныя ЛСВ прыметнікаў *кіслы, салёны, прэсны* характарызуюцца адмоўнай канатацыяй і ўказваюць на незадаволенасць, панурасць (*кіслы настрой, кіслая ўсмішка*), спецыфіку маўлення, яго рэзкасць, калючасць ці, наадварот, адсутнасць цікавасці, вастрыні (*салёнае слоўца, салёны анекдот, прэсныя жарты*).

4. Кансістэнтныя прыметнікі. У сферу ментальнасці ўключаюцца другасныя значэнні ад'ектываў *мяккі і цвёрды*, якія выражаюць антанімічныя адносіны ў значэннях 'стойкі, непахісны – няўстойлівы, хісткі, падвержаны ўплыву': *цвёрдае рашэнне, цвёрдая воля, мяккі характар, мяккі чалавек*. Асобныя ЛСВ прыметніка *цвёрды*, аб'яднаныя семамі 'цвёрды', 'непахісны', арыентаваны ў сферу грамадскіх адносін і выражаюць стабільнасць, надзейнасць, трываласць, грунтоўнасць (*цвёрдая ўлада, цвёрдая дысцыпліна, цвёрдае абяцанне, цвёрдая ўпэўненасць, цвёрдыя веды*). Першасны ЛСВ прыметніка *чэрствы* 'які страціў свежасць, мяккасць, стаў цвёрдым' рэгулярна ўзнаўляецца ў галіне-мэце ў другасным значэнні 'нячулы, бяздушны' (*чэрствы чалавек, чэрствая душа, чэрствае слова, чэрствы позірк*). Такі ж кірунак метафарычнага развіцця назіраецца ў ад'ектыва *вялы* 'які звязаны (пра траву)' → 'пазбаўлены бадзёрасці, энергіі' (*вялы настрой*).

5. Каларатыўныя і люмінальныя прыметнікі. Другасныя ЛСВ развіліся ў прыметнікаў *белы, чорны, светлы, цёмны, ясны, яркі, змрочны*, якія ў шэрагу выпадкаў могуць разглядацца ў якасці своеасаблівага сяміятычнага феномена, што акумуляуе шматвяковы вопыт жыцця чалавека і ўтрымлівае ўяўленні носьбітаў мовы пра этычныя нормы і паводзіны, псіхалагічны стан чалавека. Белыя адценні і колеры звычайна асацыіруюцца з чысцінёй, святлом, святам, радасцю, дабром, шчасцем, чорныя і змрочныя колеры – з негатыўнымі сферамі жыцця чала-

века: *светлая дружба, светлы розум, светлыя думкі, ясны розум, ясны доказ, яркі талент, цёмныя думкі, цёмны прыпамін, змрочны настрой, змрочныя думкі, змрочныя прадчуванні*.

6. **Гукавыя прыметнікі.** Сферу ментальнасці папоўнілі другасныя ЛСВ ад'ектываў *глухі, шумны, гучны*, арыентаваныя на выражэнне 'абыякавасці, адсутнасці спагадлівасці, чуласці' (*чалавек, глухі да чужога болю; глухая ўзаемная непрыязнасць*), 'кіпучасці, ажыўленасці' (*шумныя спрэчкі, шумны поспех*), 'папулярнасці, шырокай вядомасці' (*гучная слава, гучнае імя*).

7. **Прыметнікі іншых тэматычных груп.** Даволі часта найменні розных фізічных якасцей, трывала замацаваныя за пэўнымі неадушаўлёнымі аб'ектамі, а таксама станамі прыродных з'яў, ужываюцца для характарыстыкі чалавека: *тупы* 'недастаткова заостраны' → 'разумова абмежаваны, няздольны, някемлівы', 'бяссэнсавы, які нічога не выказвае (пра погляд, твар і інш.)' (*тупы і абмежаваны чалавек, тупыя жарты, тупая служба, тупы позірк*); *востры* 'добра наостраны' → 'які выразна і моцна адчуваецца', 'дасціпны, з'едлівы' (*вострыя пачуцці, вострая цікавасць, востры розум, востры позірк, востры жарт*); *ядавіты* 'які здольны выклікаць атручэнне' → 'зласлівы, з'едлівы' (*ядавітая іронія, ядавіты позірк*); *колкі* 'калючы' → 'з'едлівы, злосны' (*колкія словы*); *пахмурны, хмурны* 'непагодлівы, змрочны, хмарны' → 'змрочны, невясёлы, пануры, бязрадасны' (*пахмурны настрой, пахмурная дзяўчына, хмурныя заплаканыя вочы*); *туманны* 'ахутаны, засланы туманам' → 'незразумелы, няясны' (*туманныя разважанні, туманны позірк*).

Ацэначныя ментальныя характарыстыкі часам выводзяцца з першасных ЛСВ намінацый фізічных якасцей і станаў чалавека: *здоровы* 'які мае добрае здароўе' → 'разважлівы, разумны, правільны' (*здоровая крытыка, здоровы розум, здаровая ідэя*); *хворы* 'які хварэе' → 'ненатуральны, ненармальны, празмерны' (*хворае ўяўленне*); *цвярозы* 'які не ўжывае спіртнога' → 'разважлівы, сур'ёзны, якому не ўласцівы летуценнасць, фантазёрства' (*цвярозыя думкі, цвярозы рэаліст*).

Сюды ж уключаюцца антанімічныя ад'ектывы *чысты* і *брудны*, другасная семантыка якіх размяркоўвае ЛСВ па дзвюх канататыўна процілеглых групам: *чысты* 'незабруджаны, незапэцканы' → 'высокамаральны, шчыры, сумленны, без брудных карыслівых думак і дзеянняў', 'узвышаны' (*чыстае сумленне, чыстая рэпутацыя, чыстыя імкненні, чыстыя парыванні*); *брудны* 'нячысты, нямыты' → 'грубы, непрыстойны, агідны' (*брудныя думкі, брудныя плёткі, брудная справа, брудная душа, брудная роля*).

На перыферыі ментальнага корпуса знаходзяцца некалькі складаных прыметнікаў, утвораных

ад назоўнікаў-саматызмаў *галава, вуха, лоб, мазгі: галавасты* 'з вялікай галавой' → 'разумны, здольны глыбока мысліць'; *безгалавы* 'пазбаўлены галавы' → 'з невялікімі разумовымі здольнасцямі'. Ментальныя значэнні монасемантычных прыметнікаў *цвердалобы* 'вельмі ўпарты, туті на розум' і *мазгавіты* 'разумны, кемлівы, разважлівы' прыводзяцца ў слоўніку як першасныя, невытворныя.

Невялікая колькасць другасных ментальных ад'ектываў носіць аказіянальны характар і адносіцца да пэўнага ідыястылю таго ці іншага пісьменніка. Вытворныя ЛСВ падкрэсліваюць не менш важныя элементы сэнсавых структур прыметнікаў і пашыраюць іх дыстрыбутыўныя магчымасці, мяняюць тыпалогію кантэкставых акружэнняў лексічнай адзінкі: *палыновая туга* (М. Танк), *палынны жаль* (А. Куляшоў), *клапатлівы сум* (М. Танк), *нямая журба* (В. Быкаў), *бздонная трывога* (У. Караткевіч), *глухая бессардэчнасць* (У. Жылка), *горкая крыўда* (В. Адамчык), *скупое і чэрствае прызнанне* (М. Танк), *жалезная воля* (Я. Купала), *сталёвая воля* (У. Жылка), *шалёная думка* (Я. Купала), *гарэзлівая думка* (А. Кулакоўскі), *агісты пагляд* (М. Багдановіч), *жоўтая, гіпсавая, нерухомая ўсмішка* (А. Паплаўскі), *агісты гнеў* (П. Панчанка), *лютая злосць* (В. Адамчык), *журботная мудрасць* (У. Арлоў), *самотны настрой* (У. Краўчанка). Такія метафары за кошт нетрадыцыйных і нестандартных спалучэнняў дазваляюць выказаць прыхаваны, глыбінны сэнс уласцівасцей, непрыкметную і ледзь заўважную сувязь з іншымі найменнямі. У выніку частага і доўгага выкарыстання яны могуць пераходзіць у разрад узуальных.

Такім чынам, мнагазначныя ад'ектывы ў сваім другасным ментальным значэнні вылучаюцца ў асобную групу не толькі ў адносінах да іншых разрадаў слоў, але і на падставе крытэрыяў сістэмнасці і структурнасці мовы. Гэтая група выразна адлюстроўвае цесную сувязь найменняў прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці з найменнямі нефізічных і нематэрыяльных сутнасцей і тым самым дэманструе прынцып антрапацэнтрызму ў мове. Асноўнай крыніцай матывацыі ментальных найменняў выступаюць першасныя ЛСВ параметрычных, тэмпературных, густаторных, каларатыўных, люмінальных, гукавых і іншых ад'ектываў, якія ў працэсе метафарызацыі і метанімізацыі актуалізуюць прыметы 'ўнутраны стан чалавека', 'разумовыя здольнасці'. Другасная семантыка ад'ектываў у многім вызначаецца крыніцай матывацыі, і пры пераходзе ў рэцыпіентную ментальную сферу захоўваюцца антанімічныя семы 'больш нормы', 'менш нормы' (*вялікі – малы, шырокі – вузкі, высокі – нізкі, гарачы – халодны, цвёрды – мяккі і інш.*).

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.